

TÜRK - İSLAM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.

Editor / Editor in Chief

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcıları / Associates Editor

Doç. Dr. Dicle AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yıl / Years : 8 Sayı / Number : 16

KONYA - 2013 - YAZ

İSTANBULLU KARDİNAL HASUN EFENDİ'NİN OSMANLI ve KATOLİK DÜNYASINDA BIRAKTIĞI ETKİ

Dr. Ahmet Türkan*

Öz

Osmanlı topraklarında yaşayan Doğu Hıristiyan toplulukları içerisinde kardinallik payesini elde eden din adamlarının sayısı çok sınırlıdır. Bu payeyi elde edenlerden biri de Hasun Efendi isimli İstanbullu bir Katolik Ermeni'dir. Hasun Efendi'nin 1880 yılında kardinal oluşuna kadar İstanbul'daki 45 yıllık din adamlığı görevi birbirinden farklı süreçleri içerisinde barındırmaktadır. Onun din adamlığı, diplomat ve akil adam gibi çok yönlü yaşamı Osmanlı-Papalık ilişkilerine de büyük damga vurmuştur. Osmanlı Devleti onun nüfuzu sayesinde Balkanlar'daki birçok isyana Katoliklerin karışmasını engellemiştir. O, bu sayede Osmanlı'dan övünç madalyası da almıştır. Ancak Katolik Ermeni cemaatini Papalığın hükümlerine altına almaya çabalaması hem kendi cemaatinin hem de Osmanlı'nın büyük tepkisine neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Papalık, Kardinal, Hasun

The Impact of Hasun Efendi - Cardinal from İstanbul - on Ottoman Empire and Catholic World

Abstract

Eastern Christian communities living in the Ottoman territories in the number of clergy who achieved rank as cardinality is very limited. These positions, in one of the sages named Hasun Efendi, a Catholic Armenian from İstanbul. Hasun Efendi in İstanbul for 45 years until being a Cardinal in 1880 as cloth hosts in different processes. His cloth, multi-faceted life as a diplomat and wise men in the Ottoman-Vatican relations has left a great mark. Thanks to his influence in the Ottoman Empire in the Balkans prevented from contaminating many rebel Catholics. He has received the Medal of pride in this way the Ottomans. However, the attempt to get under the suzerainty of the Holy See Catholic Armenian community and has led to criticism by their own community, as well as the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman, Papacy, Cardinal, Hassoun

* Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen.

GİRİŞ

İstanbul'un fethi Avrupa ülkelerinde olduğu kadar Papalık nezdinde de büyük bir travma meydana getirmişti. Papalık fethi bir türlü hazmedememiş ancak İstanbul'a askerî bir harekât yapacak gücü de kendinde bulamamıştı. Bunun yanında Martin Luther'in reform hareketleri de Katolik Kilisesini zayıflatmış ve Avrupa'nın birçok ülkesinde Katoliklikten ayrılmalar meydana gelmişti. Yaşanan tüm gelişmeler karşısında Papalık inanç doktrinlerini sağlamlaştırmak için *karşı reform hareketini* başlatmıştı. Karşı reform hareketi ile misyonerler daha planlı ve organizeli bir şekilde yapılandırılmıştı.¹

Papalık doğudaki misyonerlik faaliyetlerini başta Fransa olmak üzere Avusturya ve İspanya gibi Katolik ülkelerin yardımıyla gerçekleştiriyordu. Ancak Katolik misyonerler gönderildiği ülkeler tarafından kimi zaman bir ajan muamelesi görüyorlardı. Ayrıca farklı ülkelerden gelen Katolik misyonerler ortak bir çalışma yerine birbirine rakip olabiliyorlardı.² İşte tüm bu risklerin farkında olan Papa XV. Gregoire (1621-1623), dünyanın birçok yerinde faaliyet gösteren Katolik misyonları Roma'nın merkezi altında toplamak için harekete geçti. Bu amaçla 14 Ocak 1622 tarihinde yayınladığı bildiriyle kısa adı *Propaganda* olan *İnanç Propagandası için Kutsal Cemaat* adı altında bir teşkilatın kurulduğunu bildirdi.³

Papalığın bünyesinde kurulmuş olan Propaganda teşkilatı Papalığa sıkı sıkıya bağlı ve daha merkezîyetçi bir tutumla çalışmalarını sürdürüyordu. Bu tutum zaman zaman doğudaki Katolik kiliselerini rahatsız etmekte ve Propaganda teşkilatı ile Doğu Katolik kiliseleri arasında çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu çatışma ve zıtlıklar 19. yüzyılda Papalığın Doğu kiliseleri ile ilgili yeni siyaseti neticesinde zirveye ulaşacaktı. Papalık Doğu kiliseleri ile ilgili çalışmalarını iki kanat aracılığıyla yürütmeye çalışıyordu. Bunlardan birincisi Vatikan'daki kardinaller, diğeri ise doğudaki kiliselerin başında bulunan patrik ve diğer piskoposlardı.⁴

Papalığın Doğu kiliseleri ile ilgili projelerini iyi anlamak ve XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Papalık ilişkilerini daha yakından görebilmek için Katolik Ermeni din adamı Hasun'un rolünü iyi irdelemek gerekir. Çünkü onun 1835 yılından başlayıp 1880 yılında Vatikan'a kardinal olarak atanıncaya kadar İstanbul'da yaşadığı süreç çok renkli siyasi ve dinî olaylara sahne olmuştur.

Esas adı *Andon Bedros Hasun* olan Hasun Efendi, 15 Haziran 1809 tarihinde İstanbul'da doğdu. Kaynaklarda genellikle soyadı ile anılıp *Hasun*,

¹ Albert M. Besnard, "Katolik Mezhebi", *Din Fenomeni*, çev. Mehmet Aydın, Konya, 1995, s. 137.

² Mustafa Soykut, *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul, 2007, s. 141.

³ Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul, 2004, s. 105-106.

⁴ BOA, HR. TO., 455/4, 1 ve 5. varak.

Hasounian, Hassoun, Hasounean ve Hassun şeklinde farklı yazım tarzları vardır.⁵

Propaganda Fide'den mezun olan Hasun, 1842 yılında İstanbul Katolik Ermeni Başpiskoposunun yardımcılığına atandı. 1846'da başpiskoposun ölümünden sonra bu makama tayin edildi. Ruhani görevleri Roma tarafından belirlenen Hasun'a, 1856 yılında Osmanlı tarafından ruhani memurluğunu resmi hâle getiren berat verildi. 1861 yılında İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaatinin hem ruhani hem de cismani patriği oldu. 14 Eylül 1866 tarihinde sinod tarafından patrik olarak seçildi ve Kilikya ile İstanbul Patrikliğinin birleşiminden sonra Kilikya Katogikosu ve İstanbul Ermeni Patriği makamına oturarak Galata'daki patrikhanede cemaatinin işlerini yürütmeye çalıştı. Kendisine bundan sonra IX. Bedros unvanı verildi. Katolik cemaati içerisindeki ihtilaflardan dolayı Osmanlı Hükûmeti tarafından 18 Ekim 1870 tarihinde azledildi. 1 Nisan 1879 tarihinde tekrar Katolik Ermeni Patrikliği makamına oturdu. 16 Aralık 1880 tarihinde kardinallik makamına terfi etti ve Haziran 1881 tarihinde Katolik Ermeni Patrikliği görevinden istifa etti. 28 Şubat 1884 tarihinde Roma'da öldü ve orada defnedildi.⁶

Kendisini kısaca tanıttığımız Hasun Efendi'nin İstanbul'daki 45 yıllık din adamlığı dönemine baktığımızda onun çok yönlü bir tarihî süreç geçirdiğini görürüz. Bu süreç hem Katolik Ermenileri hem Papalığı hem de Osmanlı'yı derinden etkilemiştir. Hasun'un 1846'da İstanbul Başpiskoposluğu makamına getirilişinden 1880 yılında Roma'da kardinal oluşuna kadar geçen sürecin iyi tetkik edilmesi tarihî birçok meseleyi aydınlığa kavuşturacaktır.

1. Papalığın Hasun'u İstanbul Başpiskoposluğu Makamına Getirme Çabaları

Katolik Ermeniler 1830 yılında Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir millet olarak tanındıktan sonra kendilerine bir takım ayrıcalıklar sunulmuştur. Bunlar şu ana başlıklardan oluşmaktadır:

- 1) İstanbul'da bir patriklik ve piskoposluk ihdas edilecektir.
- 2) Sürgün edilen Katolik tebaanın geriye dönüşü, hak ve mallarının iadesi sağlanacaktır.
- 3) Kilise inşa etme özgürlüğü verilecektir.
- 4) Osmanlı Devleti'nde diğer cemaatlere tanınan imtiyazlar Katolik din görevlilerine de verilecektir⁷

⁵ bk. BOA, İ.HR., 227/13284; Shahan, Thomas J., "Greek-Orthodox Church And Non-Uniat Armenians", The Catholic Encyclopedia, C I, s. 1639; Levant Herald, July 7, 1869/7 Temmuz 1869; Charles A Frazee, *Catholics and Sultans*, s. 233; http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=2319, erişim tarihi, 23 Nisan 2009; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 285.

⁶ bk. BOA, İ. MMS., 9/369; İ. HR., 181/10046; İ. HR., 227/13320; HR. SYS., 1769/50. *Takvim-i Vekayi*, 3 Cemaziyelahir 1277/17 Aralık 1860; www.fiu.edu/mirandas/1880.htm, erişim tarihi, 17 Şubat 2008.

⁷ Mgr Hovhannes Tcholakian, *J. L'eglise Armenienne Catholique En Turquie*, s. 13.

Yukarıda verilen haklarla birlikte Katolik Ermenilerin cemaat organizasyonları diğer milletlerden farklı bir biçimde şekillenmiştir. Bunlar, cemaatin ruhani işlerine bakan bir başpiskoposluk makamı ile cemaatin devletle ilgili sivil işlerini düzenleyen bir patriklik makamlarıydı. Patriklik makamı daha üstün gözükmese de işleyen sisteme bakıldığında ruhani işlere bakan başpiskoposun yetkileri daha ön plana çıkıyordu. Osmanlı Devleti'ndeki diğer gayrimüslim cemaatlerle karşılaştırıldığında bu farklılık daha yakından görülebilir. Örneğin Rum Patrikhanesine bağlı bir metropolit taşraya gönderileceğinde onun ataması *on ikiler* denilen sinod meclisi ve patriğin onayıyla ancak gerçekleşmekteydi. Aynı şekilde Ermeni Patrikhanesine bağlı bir piskopos taşraya gönderileceğinde Ermeni millet meclisinin ve patriğin onayı gerekmekteydi. Dinî ve sivil görevleri icra edecek olan bu metropolit ve piskoposlara devlet tarafından berat verilerek işin resmî boyutu tamamlanmaktaydı. Ancak Katolik Ermenilerde bu sistem farklı bir şekilde işliyordu. Taşraya gidecek olan piskoposları çoğunlukla ruhani işlere bakan İstanbul başpiskoposu belirliyordu. Bu noktada hem Osmanlı Devleti'nin hem de Katolik Ermenilerin büyük bir kısmının rahatsızlığı vardı. İşte bu gibi nedenlerden dolayı İstanbul Başpiskoposluğu makamını elde etmek için Katolik Ermeniler arasında büyük rekabet başladı. Özellikle Vatikan, İstanbul Başpiskoposluğu makamının kendi taraftarlarından oluşması için büyük çaba sarf etmekteydi. Bunda da en büyük destekçisi Hasun olacaktı.

Katolikler Ermeniler 1830'da ayrı bir millet statüsü kazandıklarında geçmişte Ortodoks Ermeni kardeşleriyle yaşadıkları ihtilafları bu defa kendi içerisinde yaşamaya başladılar. Onlar dört ana gruba bölünmüşlerdi. Bunlar Papalığın himayesindeki *Propaganda Okulundan* yetişmiş din adamları, Lübnan kaynaklı *Antonyan Tarikatının mensupları*, İstanbul'daki Ermeni patrikhanesini yakın duran *Papaz Sınıfından Katolikler* ve *Mihitaristlerden* oluşmaktaydı.⁸

Dört farklı gruptan oluşan Katolik Ermenilerin her birinin kendi aralarında da ihtilafları bulunmasına rağmen Propagandaya karşı diğer üç grup birlikte hareket ediyorlardı. Bunun en başlıca nedeni cemaat ve kilise yönetimini Papalığın hükümranlığına bırakmak istememeleriydi. Onlar Katolik olmakla birlikte Ermeni de olduklarını ve geçmişten beri uygulaya geldikleri geleneklerini terk etmeyeceklerini belirtiyorlardı. Papanın ruhani yetkisine saygı duyduklarını ancak bir garp patriği gibi görmediklerini belirtiyorlar. Kısacası yargısal yetkinin patrikleri vasıtasıyla Osmanlı'nın elinde olduğunu söylüyorlardı.⁹

Katolik Ermeniler arasında cereyan eden karşılıklı ihtilaflar kimi zaman dinî polemiklere neden oluyordu. Ancak Papalık, muhalif Katoliklerin görüşlerine itibar etmiyor ve kendi politikalarını uygulamaya devam

⁸ Ahmet Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", *History Studies: International Journal of History*, Volume 4 Issue 2 July, Samsun, 2012, s. 320-322.

⁹ BOA, DH., 660/45974-1; HR. TO., 510/56.

ediyordu. Papalık, kendi politikalarını kalıcı hâle getirmek için Katolik Ermeniler arasında kendisine tam bağlılığından şüphe etmeyeceği bir kişiyi cemaatin başına getirmeyi tasarlıyordu. Şüphesiz papanın zihninde tasarladığı bu kişi Propaganda okulunda yetişmiş olan Rahip Hasun'du. Papa, Hasun için ilk fiili adımı 1842 yılında attı ve Katolik Ermenilerin ruhani lideri Piskopos Maruşyan'dan Propagandada yetişmiş Rahip Andon Hasun'u kendisine yardımcı olarak almasını istedi. Maruşyan, İstanbul'daki Katoliklerin tepkisini çekeceği endişesiyle Hasun'u yardımcı olarak atamanın uygun olmayacağını belirttiyse de papayı ikna edemedi ve onu 1842 tarihinde kendisine yardımcı olarak aldı.¹⁰ Hasun, Başpiskopos yardımcılığı görevini sürdürürken Başpiskopos Maruşyan 1846 yılında öldü. Maruşyan'ın ölümüyle Katolik Ermeniler yeni bir ruhani lider seçme arifesinde iken Papalık tek taraflı olarak Hasun'u başpiskopos olarak atadı. Ancak bu atama cemaat tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Katolik Ermenilerin ileri gelenlerinden on iki amira¹¹ papaya mektup yazarak cemaatlerinin içinde bulunduğu problemi çözmesini rica ettiler. Bu durum karşısında papa, Hasun'a mektup yazarak konu ile ilgili bilgi vermesini istedi.¹²

2. Hasun'un İstanbul'dan Papalığa Gönderdiği Gizli Mektup

Hasun, 1847'nin Mayıs'ında papaya yazdığı çok gizli mektubunda problemin kaynağının özellikle Mihitaristlerin İstanbul Başpiskoposluğu makamını elde etme çabasından kaynaklandığını belirtti. Bunun için de birtakım önlemlerin alınmasını istedi. Bu önlemlerden en başta geleni İstanbul Başpiskoposluğu seçiminin Dersaadet'teki ruhbanlar vasıtasıyla yapılması ve yeni piskoposluk bölgelerinin oluşturularak Propagandanın hâkimiyetinin sağlanmasıydı.¹³ Hasun'un gönderdiği mektubu inandırıcı bulan papa, ilk başta muhaliflerin şikâyetlerini fazla dikkate almadı. Ancak Katolik Ermeniler arasındaki problemlerin devam etmesi Vatikan'ı yeni bir adım atmaya zorladı. Bundan dolayı IX. Pie (1846-1878) Papalık makamına daha henüz yeni oturmuşken problemin çözümü için temsilcisi Sayda Başpiskoposu Innocenzo Ferrieri'yi 16 Ocak 1848 tarihinde İstanbul'a gönderdi. Ferrieri'nin İstanbul'a gelişine Osmanlı Hükûmeti tarafından büyük önem verildi. Hariciye nazırı Âli Paşa, papanın elçisinin onuruna bir ziyafet düzenledi ve İstanbul'daki bütün yabancı elçileri de davet etti.¹⁴

Ferrieri İstanbul'a geldiğinde beraberinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Doğu Hristiyan liderleri için yazılmış papanın mektubunu da getirmişti.

¹⁰ Frazee, *a.g.e.*, s. 261.

¹¹ Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkilerde görev alan Ermeni kişiler için kullanılan isim.

¹² Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 23.

¹³ Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 23.

¹⁴ Ceride-i Havadis, 8 Rebiülevvel 1264/13 Şubat 1848; Ferrieri ile Katoliklerin problemlerinin görüşülmesinin yanında Osmanlı-Vatikan ilişkileri açısından da önem arz edecek hususlar görüşülmüştür. Bunlardan biri Âli Paşa ile Ferrieri arasında yapılan görüşme sonucunda Katoliklerin menfaatinin korunması için İstanbul'da bir papalık memurunun bulundurulması hususudur. BOA, HR. MKT., 20/25.

Mektubun içeriğinde doğudaki Hristiyan kiliselerinin geçmişteki başarılarından bahsedilmekte ve tüm Hristiyanların papayla aynı safta olmamasından duyulan rahatsızlık dile getirilmekteydi. Mektupta Papalık tarafından birtakım garantiler de verilmişti. Örneğin, Doğu Hristiyanları Roma ile birleşirlerse kendi mezheplerinde kalmaya devam edecekler ve kilise yasaları değiştirilmeyecekti. Bu yüzden Vatikan'la birleşmekten korkmanın bir anlamı yoktu.

Papalığın mektubu Ferrieri vasıtasıyla İstanbul Rum patriği IV. Antimos'a iletildi. Ancak patrik, mektubu reddetmekle kalmadı Roma Kilisesinin dine karşı olduğunu belirten 15 maddelik mektubunu da papaya gönderdi. Antimos ayrıca "*Papanın gönderdiği misyonerler doğudaki Ortodoks inancına saldıracağına Batıdaki heresileri (Batı'daki din karşıtlarını) yola getirirse daha iyi olur.*" diyerek papanın mektubunun kaçınılması gereken bir baş belası olduğunu belirtti.

Papanın mektubu Rum Patriğinin dışındaki diğer doğulu patriklere de iletildi. Onlar da Rum Patriği Antimos'un tavrına benzer bir şekilde karşılık vermiştir.¹⁵

Osmanlı Hükûmeti'nin elçinin gelişini önemsemesi iki nedene dayanmaktaydı: Bunlardan birincisi Katolik Ermeniler arasında meydana gelen tartışmaların bitirilmesi; ikincisi ise Kudüs Patrikliğinin yeniden kuruluşu ile ilgili olarak müzakerelerde bulunulması idi.¹⁶

Uzun yıllardır kapalı olan Kudüs Patrikliğinin Osmanlı'nın iyi niyetli çabalarıyla açılması Papalığı çok memnun etmişti. Osmanlı Devleti ile Vatikan arasında yapılan antlaşma ile 1848 yılında kurulan Kudüs Patrikliğinin yapısı şu hususları içermekteydi: Kudüs Patrikliğindeki din adamlarının yarısı Osmanlı vatandaşı olacaktı. Ancak patriği Roma atayacaktı. Patriğin topluluk üzerinde idari yetkileri olmayacak, toplulukla devletin ilişkileri Fransız elçisi kanalıyla yürütülecekti. Patrik ve vekilleri eyalet meclisinde de yer alacaklardı.¹⁷

Ferrieri İstanbul'daki yoğun diplomasisi arasında Katolik Ermeniler sorununa da yakından eğildi. Kısa zaman içerisinde Katolik cemaati içindeki tartışmaların sebeplerini geniş bir biçimde soruşturdu ve çözümün de ulusal bir meclisin kurulmasıyla gerçekleşebileceği sonucuna vardı. Ancak Hasun, ruhani bir lider olmanın yanında usta da bir diplomat olduğundan Ferrieri'yi ulusal bir meclisin kurulmasının gerekli olmadığı yolunda ikna etti.¹⁸

3. Hasun Muhaliflerinin Osmanlı Hükûmeti'nden Yardım İstemesi

Papalık makamı tarafından problemlerinin çözülemediğini gören

¹⁵ Frazee, a.g.e., s. 227.

¹⁶ Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 114.

¹⁷ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 188.

¹⁸ Frazee, a.g.e., s. 262.

Hasun muhalifleri tekrar Babiâli'ye müracaat ederek cemaat işlerinin sağlıklı bir şekilde görülebilmesi için bir meclis oluşumuna izin verilmesini istediler. Onlara göre, Tanzimat'ın gereğince Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün gayrimüslim unsurlara kendi ruhani reislerini seçme hakkı tanınmıştı. Diğer milletlerde uygulanan Tanzimat'ın bu hükümleri kendi cemaatlerinde de uygulanmalıydı. Meclis isteyen grup bu isteklerine başka bir neden olarak da cemaatin eğitim işlerinin yerine getirilemediğini ve bu yüzden de cahil bir grup yetiştiğini öne sürdüler. Bunun için de altında 200 imzanın bulunduğu uzun bir dilekçe vererek Katolik cemaati meclisinin şu temeller üzerine kurulmasını Babiâli'den rica ettiler. Bunlar şu hususlardan oluşuyordu:

- 1) Katolik Ermeni Meclisi on iki kişiden meydana gelecek ve bir de logofet¹⁹ bulunacak.
- 2) Meclis, patriğin riyaseti altında olacak.
- 3) Azaların memurluk süresi iki yıl olacak ve her iki yılda bir aza değişimi olacak.
- 4) Meclisin kendine ait bir mührü bulunup milleti ilgilendiren bütün hususlarla ilgili olarak dile getirilecek olan maruzatlar sadece patriğin mührü ile değil meclisin mührü ile beraber mühürlenmiş olacak.
- 5) Meclis azasından birinin uygun olmayan bir hareketi ortaya çıkar ve bu durum herkesin indinde sabit olursa görevinden el çektirilecek.
- 6) Patriğin azledilip değiştirilmesi gerektiğinde bütün esnaf ve cemaatin çoğunluk oyu ile oylanıp değiştirilebilecek.²⁰

Hariciye Nezaretine yukarıdaki şartları içeren bir meclisin oluşumu için dilekçe veren Hasun muhalifleri meclis için seçilecek olan azaların isimlerini dahi takdim etmişlerdi. Buna karşılık Hasun taraftarları da ayrı bir dilekçe düzenleyerek cemaatin arasında aslında problem olmadığını, problem çıkarıcıların ise *ötede beride meclisler düzenleyerek fitne çıkarıcı kişiler* olduğunu sekiz yüz imza ile Babiâli'ye iletiler. Ayrıca patrikten memnun olduklarını da dile getirerek zaten kendilerinin millî işlerinin görüldüğü bir meclisinin bulunduğunu ve ayrı bir meclis yapılmasına gerek olmadığını söylediler.²¹

Katolik Ermenilerin dünyevi işlerinin görüldüğü bir meclis vardı. Ancak bu meclis cismani patriğin egemenliği altında olup yetkileri çok sınırlıydı. Meclis isteyen grup ise geniş tabanlı bir meclis kurulup kendi ruhani liderlerini de seçmek ve dolayısıyla Vatikan'ın cemaat üzerindeki etkisini kırmak istiyorlardı. Babiâli iki tarafın karşılıklı suçlamalarını içeren dilekçelerini incelediğinde öncelikli olarak problemin devletin asayiş ve hukukuna zarar vermeyecek bir şekilde çözümlenmesi gerektiği sonucuna vardı. Sorunun çözümü için Katolik Ermenilerin ileri gelenleri ile konu enine boyuna müzakere edildi. Müzakereler sonucunda meclis teşkili için dilekçeleri veren kişilerin çoğunun Venedik Mihitaristlerinden oluştuğu ve

¹⁹ Logofet, Osmanlı Devleti'nde patrikhane ile devlet arasında bir tür aracılık yapan rahip olmayan sivil memurlara denir.

²⁰ BOA, İ. MSM., 34/976, 1. varak.

²¹ BOA, İ. MSM., 34/976, 2. varak.

onların ise toplumun aşağı tabakasından olduğu, dolayısıyla da onların görüşlerine itibar edilmemesi gerektiği belirtildi.²²

4. Hasun'un Baskılara Dayanamayıp Papanın Yanına Gitmesi

Venedik Mihitaristlerinin Osmanlı Hükûmeti üzerinde bırakmış olduğu olumsuz tutum, onların İstanbul'da birkaç yıldır sürdürdükleri faaliyetlerden kaynaklanmaktaydı. Mihitaristler İstanbul'daki Katolikleri kendi tarafına çekmek için özellikle eğitim alanında faaliyette bulunuyorlar ve bu amaçla nizamnameler hazırlayıp, devletten gizli cemiyetler kuruyorlardı. Halktan da haksız yere para topluyorlardı. Sadrazam arz tezkiresinde, "*Mihitaristlerin talebiyle meclisin teşkili hem patriğin dinî ve dünyevi işlerine zıt hem de devletçe münasip olmayacağından bu meclisin teşkiline müsaade edilmemesi gerekir.*" diyerek padişaha uyarıda bulundu.²³

Mihitarist taraftarlarının isteklerinin yerine getirilmemesi karşısında ne gibi sonuçların doğabileceği Meclis-i Vükelada²⁴ müzakere edildi. Müzakereler sonucunda onların *ikide bir gizli olarak cemiyet teşkil etmelerinin ve meclis oluşumu için teşebbüste bulunmalarının uygun olmayacağı* onlara belirtilmesine karar verildi.²⁵ Ancak devletin bu kararlılığı karşısında Mihitaristlerin "*Hükûmet, maârifin ilerlemesini engelliyor.*" gibi uluslar arası yaygaralar koparması da ihtimal dâhilindeydi. Bunun için Mihitaristleri ikna etmenin yolları arandı. İki görüş öne sürüldü: Birincisi, Katolik Ermeni patriği cemaatin lideri olduğundan bu tür teşebbüslere kalkışmaması için Mihitaristlere uyarıda bulunması; ikincisi ise, iki taraf da birlikte çağrılarak Babîâlî'de gerekli uyarıların yapılması idi. Ancak Meclis-i Vükela, Mihitaristlerin zaten patriğe zıt olduklarından patriğin böyle bir uyarı yapması düşmanlığı daha da arttıracığından birinci şıkkın zorluğunu, iki tarafın birlikte çağrılıp tenbihlerde bulunulması da sanki onları muhakeme ediyormuş gibi bir izlenim doğuracağından ikinci şıkkın uygulanmasının zorluğunu dile getirdi. Bu iki ihtimali uygulamanın zorluğu, Osmanlı Hükûmeti'nin gayrimüslim cemaatlerin çoğunda karşılaştığı genel bir problemdi. Hükûmet bunun karşısında ara bir formül bularak iki tarafın ileri gelenlerinin ayrı ayrı hariciye nazırının yalısına çağrılarak uyarılarda bulunulmasına karar verdi. Ayrıca bu karardan sonra yine de aralarındaki düşmanlıklar artıp asayiş tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa hükûmetin tavrının daha da sertleşeceğine dair tembihlerde bulunuldu. Patriğe de bu gibi durumların ortaya çıkmaması için cemaat içerisinde sükûneti sağlaması gerektiği uyarısı yapıldı.²⁶

Hükûmetin uyarıları karşısında Hasun, sükûneti sağlamaya çalıştıysa da bunda başarılı olamadı ve çok geçmeden de patriklikten istifa etti.²⁷

²² BOA, A. AMD., 1/93.

²³ BOA, İ. MSM., 34/976, 3. varak.

²⁴ Meclis-i Vükela, bugünkü anlamda bakanlar kurulunu ifade eder.

²⁵ BOA, HR. TO., 409/17.

²⁶ BOA, İ. MSM., 34/976, 3. varak; 34/977.

²⁷ BOA, İ. MMS., 38/1600.

Verdiği istifa dilekçesinde kendisinin uzun zamandan beri hasta olduğunu ve hava değişimine gereksinimi olduğunu belirtti.²⁸

Hasun'un istifası padişah tarafından kabul edildi ve kısa zaman içinde yapılan seçim sonucunda Erzurum Murahhasası Selviyan Efendi patrik olarak atandı.²⁹ Çok zaman geçmeden Selviyan eski Patrik Hasun'un Roma'ya gitme isteğini belirten bir dilekçeyi Hariciye Nezaretine verdi. Dilekçesinde, Hasun'un gitmek isteme nedeninin papanın Roma'daki isyan hareketlerini bastırıp tekrar kendi hükümetini ortaya koyduğundan onu tebrik amaçlı olduğunu belirtti. Selviyan Efendi dilekçesinde ayrıca Hasun'a yol harçlığı verilmesinin Katolik milleti tarafından sevinçle karşılanacağına dair devletten niyazda bulundu. Sadrazam, padişaha yazdığı arz tezkiresinde Hasun'un Roma'ya gönderilmesinin Osmanlı ile Papalık arasındaki ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacağını belirterek kendisine beş yüz kuruş atıyye-i seniyye verilmesinin uygun olacağını belirtti. Padişah tarafından sadrazamın istekleri uygun görüldü ve yol harçlığı verilerek Hasun Roma'ya gönderildi.³⁰

Hasun'un Roma'ya gönderilmesi ve yeni patriğin daha ılımlı bir siyaset izlemesi cemaat içerisindeki kavgaları bir nebze olsun azalttı. Bu arada cemaatin ileri gelenleri Katolik Patrikhanesinde geniş tabanlı bir meclis teşkil edilmesinin tartışmaları sona erdireceği düşüncesiyle patriğe bu konudaki isteklerini dile getirdiler.³¹ Patrik de onların isteğini uygun görerek Hariciye Nezaretine bir dilekçe yazdı ve cemaatinin isteklerini bildirdi. Ancak bu arada esnaf grubundan birkaç kişi Babiâli'ye tam zıt yönde bir dilekçe vererek böyle bir meclisin kurulmasına karşı olduklarını dile getirdiler. Babiâli yaptığı incelemeler sonucunda meclisin oluşturulmasını istemeyen grubun itibar sahibi kişilerden olmadığını belirtti ve Osmanlı açısından önemli olanın kişilerin *devlet nazarında bilinmiş, tecrübeli reisler, ileri gelenlerin sözleri olduğu ve sözün ayağa düşürülmemesi gerektiği* vurgulandı ve meclisin kurulması uygun görüldü.³²

Burada dikkat çeken hususlardan biri de Babiâli'nin patriğin görüşünü dikkate almasıdır. Çünkü daha önce Hasun zamanında da böyle bir meclisin kurulması için Katolik Ermenilerin bir kısmı tarafından istek geldiğinde hükümet patriğin görüşü doğrultusunda meclisin kurulmasına izin vermemiştir.³³

5. Hasun'un Roma'da Osmanlı Devleti'nin Yararına Yaptığı Çalışmaları

Katolik Ermeniler için millî bir meclis teşkil edildikten sonra Osmanlı Hükümeti başka bir sorunun çözümüne daha girişti. Bu sorun uzun

²⁸ BOA, İ. HR., 48/2273; A. AMD., 15/49.

²⁹ BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 40; İ. HR., 48/2289.

³⁰ BOA, İ. HR., 57/2677.

³¹ BOA, İ. HR., 56/2610.

³² BOA, A. AMD., 11/24.

³³ bk. BOA, İ. MSM., 34/977.

zamandır devletin başını ağrıtan *ecnebi piskoposlar meselesi* idi. Ecnebi piskoposlar uzun zamandan beri Fransa ve Avusturya devletinin aracılığı ile atanmaktaydı. Hasun, Roma'da bulunduğu süreçte bu sorunun çözümü için Osmanlı Devleti ile beraber hareket etti.³⁴ O, papanın hariciye nazırı Kardinal Antonelli ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin şu iki konuda çok hassas olduğunu belirtti:

1) Osmanlı, Katolik tebaasının kendisi ile ilgili olan millî ve dinî münasebetlerinde ecnebinin müdahalesine karşıdır.

2) Osmanlı'nın Katolik tebaası hangi millet ve mezhepten olursa olsun bunların papazları da Osmanlı Devleti'nin tebaasından olacaktır. Osmanlı, Papalığa karşı olan güvenine bağlı olarak bundan böyle Katolik tebaanın manevi idarelerine tayin edilecek piskoposlar ve diğer rütbede olan ruhani reisler dinî işlerinde ecnebi tavassutunu kabul etmeyecek ve doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne müracaat edeceklerdir. Bu milletin reisleri de Devlet-i Âliye tarafından bu sıfatla tanınacaklardır.³⁵

Kardinal Antonelli Hasun'a, ancak papa ile görüştüğünden sonra Osmanlı Devleti'nin isteğine cevap verebileceğini belirtti. Antonelli daha sonra papa ile görüştü ve Osmanlı Devleti'nin isteğinin kendileri açısından da makul olduğunu belirtti. Ancak ilave olarak bunun gibi müşkül durumların ortadan tamamen kalkması için Osmanlı Devleti'ne bir papa memurunun tayin edilmesinin uygun olacağını dile getirdi. Hasun, papa ve Antonelli ile yaptığı görüşmeleri İstanbul'a gönderdiği birkaç mektubuyla bildirdi hatta bu konudaki gayretlerini belirterek kendini övmekten geri de durmadı.³⁶

Hasun'un Osmanlı Devleti nezdinde yapmış olduğu çalışmalar hükûmet tarafından övgüyle karşılandı. Sadrazam padişaha yazdığı arz tezkiresinde Hasun'un gayretlerini dile getirerek papanın Osmanlı Devleti'nin görüşü doğrultusunda karar vermesinin memnuniyet verici bir durum olduğunu belirtti. Sadrazam ayrıca papa ile bu sorun halledildiğinden aynı konu üzerinde Fransa ve Avusturya ile görüşmeye gerek kalmadığını belirtti. Zaten onların zıt yönde karar vermeleri de mümkün değildi.³⁷

Hasun'un öne sürdüğü teklifleri Papa IX. Pie'nin kabul etmesinin nedeni Osmanlı Devleti ile Roma arasında meydana gelen karşılıklı iyi niyetlerin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Özellikle IX. Pie'nin Papalık makamına gelişiyile beraber ilişkiler yeni bir seyir izlemişti. Kudüs'te Latin Patrikliğinin kurulmasına Osmanlı Devleti tarafından izin verilmesi Vatikan'ı sevindirmişti. Çünkü Latin patriği XIII. yüzyıldan beri Kudüs'te oturmuyordu. Bu olaydan sonra IX. Pie buraya Joseph Valerga'yı patrik olarak atadı.³⁸ Ancak Valerga daha sonraki yıllarda görüleceği üzere Hasun

³⁴ BOA, İ. HR., 66/3221, 1. varak.

³⁵ BOA, HR, TO., 411/43, 412/4; A. AMD., 19/10; İ. HR., 66/3221.

³⁶ BOA, İ. HR., 66/3221, 1. varak.

³⁷ BOA, İ. HR., 66/3221, 2. varak.

³⁸ Mehmet Aydın, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", s. 113.

ile beraber çalışacak ve Doğu Katolikleri arasında Roma'nın hâkimiyetini sağlamlaştırmak için birçok faaliyette bulunacaktı.³⁹

6. Piskoposların Seçimi İçin Hasun'un Papalıkla Yaptığı Kulis Faaliyetleri

Piskoposların atanması meselesi ilk olarak 1846 yılında Hasun'un patrikliğe atanması sorunu ile gündeme gelmişti. İstanbul'daki Katolikler İstanbul başpiskoposunun ruhaniler ve cemaatin ileri gelenleri tarafından seçilmesini isterken papa, Hasun'u tek taraflı olarak atamıştı. Katolik amiraların papaya gönderdikleri şikâyet mektupları karşısında papa da Hasun'a bir mektup yazdı ve İstanbul'daki Katolik cemaatinin durumunu bildirmesini istedi. Hasun, papaya 1847 yılının mayısında yazdığı mektubunda papanın hükümranlığının İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasında sağlamlaştırılması -yani Propaganda ekolünden gelen ruhbanın cemaatin liderliğini elde etmesi- için iki hususun altını önemle çizdi. Bunlardan birincisi İstanbul Başpiskoposluğu seçiminin İstanbul'da yaşayan ruhbanlar tarafından yapılması, ikincisi ise başpiskoposun hükümranlığı dairesinde bulunması gereken piskoposlar tayin edilerek başpiskopos seçiminin bunlara havale edilmesi hususu idi.⁴⁰

Hasun, İstanbul'daki başpiskoposun mevcut durumda Propaganda ekolünden seçildiğini görüyor ancak ileride bunun engellenebileceğine dair endişeler taşıyordu. Ona göre Papalık muhalifi Katolik Ermenilerin kendi adamlarından bir başpiskopos seçememelerinin nedeni aralarındaki ihtilaflar nedeniyledi. Örneğin manastır sınıfından olan Katolik Ermenilerle papaz sınıfından olan Katolik Ermeniler arasında meydana gelen ihtilaflar bunun en başta geleniydi. Hiçbir rütbesi olmayan İstanbul'daki Katolik papazlar, manastırlı rahipleri cemaatin geneline değil de kendi tarikatlarına hizmet ettiklerinden bahsederek onlara misafir hükmünde bakmaktaydılar. Manastırlı rahipler de papazlar kadar kendilerinin de cemaate hizmette kusur etmediklerini belirtiyor ve papazların sahip oldukları haklardan mahrum edilmelerini kabullenemediklerini sürekli dile getiriyorlardı.⁴¹

Hasun'a göre gruplar arasındaki cedelleşmelere rağmen İstanbul Başpiskoposluğu makamının papa taraftarlarının elinde olması büyük bir başarı sayılırdı. Ancak zikredilen iki grup birleştiği zaman İstanbul başpiskoposunun Propaganda ekolünden bir şahıs tarafından yönetilmesi tehlikeye düşebilirdi. Hasun bunun en iyi örneğini Maruşyan'ın vefatından sonra kendisinin papa tarafından atanmasının İstanbul'daki tüm Katoliklerin -Mihitaristler, papaz sınıfı ve Antonyan rahipleri- karşı çıkışlarında gördüğünü belirtti. Hasun'a göre her iki grup da başpiskoposluk hakkının kendilerinde olduğunu düşünmekteydi. Papaz sınıfı zaman zaman başpiskoposun seçim usulüne karşı çıkıyor ve millet kilisesi idaresinin kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Diğer tarafan

³⁹ Frazee, *a.g.e.*, s. 233.

⁴⁰ Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 23.

⁴¹ Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 24.

Venedik Mihitaristleri de şahsi menfaatleri için İstanbul Başpiskoposluğu makamının manastır ruhbanlarından birine verilmesini istiyorlardı.⁴²

Hasun, İstanbul başpiskoposunun seçimindeki zorlukları dile getirdikten sonra mektubunda ikinci bir soruna değindi. O da eyalet piskoposlarının hangi usule göre atanacağıydı. Hasun'a göre İstanbul Başpiskoposluğunu elde etmiş olan zat her ne kadar Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki Katolik Ermenilerle haberleşmeleri postalar vasıtasıyla yerine getirebiliyorsa da yine de birçok sorunla karşı karşıya kalınmaktaydı.⁴³

Bu sorunların ilki İstanbul'daki başpiskoposun makamının Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde yer alan Katolik Ermeni mahallerinden uzak olduğundan bizzat buraların kontrol edilememesi idi. Başpiskoposun ruhani hâkimiyeti altındaki bölgeler bundan dolayı papaz sınıfından vekiller tarafından idare edilmekteydi. Ancak oradaki papazları teftiş etmeye gelenler olmadığından pek çok suistimal yaşanmaktaydı. Özellikle papazlar şahsi menfaatleri için birçok suiistimallerde bulunduğundan halk bunlara gereken değeri vermemekteydi. Hasun'a göre halkın saygı göstereceği piskopos sınıfından olan bir kişinin buralara atanması işleyişi daha da kolaylaştırabilecekti. Diğer bir husus da Osmanlı'nın piskopos sınıfından olan murahhaslara papaz sınıfına göre daha çok değer vermesiydi. Çünkü piskoposlar devlet yetkililerince daha üst makamda görüldüklerinden onlara daha çok itimat edilmekteydi.⁴⁴

7. Hasun'un Başına Buyruk Tavırları ve Osmanlı'nın Kızgınlığı

Hasun'un piskopos atanması ile ilgili göndermiş olduğu mektup Papalık tarafından hemen uygulamaya konulmadı. Bunun nedeni İstanbul'daki Katolik Ermeniler arasındaki ihtilafların daha da artacağı endişesi idi. Ancak ilerleyen süreçte Hasun'un istifa edip Roma'ya gitmesi ve cemaatin başına ılımlı bir patriğin geçmesi ihtilafları bir nebze olsun azalttı. Gelişmelerden memnun olan Papalık, Hasun'un geçmişte mektubunda altını çizmiş olduğu hususların uygulanma zamanı geldiği kanısına vardı. Bu amaçla Papa IX. Pie, 30 Nisan 1850 tarihinde Ankara, Artvin, Bursa, Erzurum ve Trabzon piskoposluk bölgelerine Hasun'un gönderdiği adayları atadı. Ancak atanan piskoposların ruhani töreni İstanbul'daki Katolik Ermeni Kilisesinin ulusal meclisine danışılmadan yapılmıştı. Yine papa aynı süreçte, Hasun'u da ulusal meclise danışmadan başpiskopos olarak doğrudan doğruya tayin etti.⁴⁵

Vatikan'daki haberler İstanbul'a ulaştığında hem Osmanlı hem de Papalık muhalifleri –özellikle papaz sınıfı- tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Çünkü Katolik Ermeni kiliselerinde bir müddetten beri piskoposların seçimi hem sivil hem de ruhanilerin katılımıyla

⁴² Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 27.

⁴³ Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 30.

⁴⁴ Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591, s. 32.

⁴⁵ Frazee, *a.g.e.*, s. 262.

gerçekleştirilmekteydi. Papanın tek taraflı olarak yaptığı atama onları çok gücendirdi. Osmanlı Hükûmeti'nin kızgınlığı ise piskopos atanması gibi çok önemli bir konuda görüş dahi alınmamış olmasıydı. Piskoposlar görev yaptıkları yerlerde ruhani vazifelerinin yanında aynı zamanda Osmanlı yönetiminin sivil idari yöneticileri de olduğundan hükûmete danışılması gerekliydi.⁴⁶

Muhalifler kızgınlıklarını resmî bir başvuru ile Babîâlî'ye iletiler ve papanın yaptığı işin kilise hukukuna aykırı olduğunu dile getirdiler. Babîâlî şikâyetleri haklı buldu ve gayrimüslim cemaat reislerinin dünyevi görevlerle de mükellef olduğunu belirterek yeni piskoposlara berat vermedi.⁴⁷ Bunun üzerine Katolik Ermeni patriği, Hariciye Nezaretine piskoposların atanması ricasıyla arzuhâl verdi.⁴⁸ Patriğin isteği Babîâlî tarafından şu cümlelerle reddedildi:

*"Piskoposlar buldukları mahallerde Osmanlı Devleti'nin Katolik tebaasının reisi olduklarından bunların seçimlerinin yalnız papazlar ile Roma'ya bırakılması kesinlikle münasip değildir. Yeni atanmış olan piskoposların memuriyet yerlerine gidebilmeleri için berat talep edilmektedir. Bu piskoposların kişiliklerine ve papanın piskopos tayininde ayınce olan hukukuna bir diycek yoktur. Ancak piskoposlar mezhep reisine olan ruhani olan bağlılıklarından başka milletin dinî işlerini yerine getirmekle de yükümlüdürler. Onların dinî görevleri yerine getirmeleri bir anlamda Osmanlı memurluğunu da ifade ettiğinden devletin öncelikle bu kişilerin ne fikir ve mizaçta adam olduklarını bilmesi gerekir..."*⁴⁹

Babîâlî piskoposların atanması ile ilgili olarak ortaya koyduğu yukarıdaki hassasiyetine ilave olarak piskopos seçiminin bir sene önce tesis edilmiş olan millet meclisinde yapılmasının gerekliliğini vurguladı. Yani devletin istediği seçim tüm Katoliklerin katılımı ile yapılmalıydı. Papalığın yetkisi ise millet tarafından seçilen piskoposa ruhani takdis yapmakla sınırlı kalmalıydı.⁵⁰

8. Hasun'un Diplomatik ve Barışçıl Çabaları

Doğulu Katoliklerin kadim âdetlerine müdahale etme teşebbüsleri hem Osmanlı'nın hem de İstanbul'daki muhalif Katoliklerin Papalıkla ilişkilerini gerginleştirirken, Rusya'nın Osmanlı için oluşturduğu tehdit kimi zaman Roma ile birlikte hareket etmeye vesile oluyordu. Örneğin Balkanlar'da zaman zaman ortaya çıkan isyanlar Osmanlı'yı çok zor durumda bırakıyordu. Bu isyanların çoğu da Rusya'nın kıskırtması sonucu meydana geliyordu. Yine bu isyanlardan biri Bosna ve Hersek'te ortaya çıkmış ve devletin isyanları bastırmasında Hasun'un büyük gayretleri görülmüştü.⁵¹

⁴⁶ Frazee, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁷ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 282.

⁴⁸ BOA, İ. HR., 77/3815.

⁴⁹ BOA, İ. HR., 78/3815, 2. varak.

⁵⁰ BOA, İ. HR., 78/3815, 3. varak.

⁵¹ Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, s. 164; Ayrıca Papanın Balkanlar'daki Katolikleri Rus nüfuzundan korumak için aldığı tedbirlerin ayrıntıları için bk. BOA, HR. SYS., 157/49.

Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek vilayetinde çok miktarda Katolik tebaası bulunmaktaydı. Papanın isteği ile Hasun buradaki Katolik cemaati ile görüşmüş ve Ortodokslar gibi Rusya'nın kışkırtmalarına alet olmamalarını onlardan istemişti. Hasun'un da gayretleri ile hükümet, isyanları bastırmada başarılı olmuştu. Bundan dolayı o, Âli ve Mithat paşaların büyük bir itimat ve güvenini kazandı.⁵² Hatta kendisine birinci rütbeden Mecidi nişanı verilerek devlet tarafından taltif edildi.⁵³

Hasun'un devlet tarafından önemsenmesini sağlayan etkenlerden biri de Osmanlı'da yaşayan farklı gayrimüslim unsurlar üzerindeki etkisiydi. Örneğin Fener Patrikhanesi'nden ayrılmak için Rusya'ya güvenen bir grup Bulgar, bu devletten yardım alamayacaklarına kani olup ümitlerini kestiklerinde Katolik olan Fransa'nın yardımını elde etmek için iki bin kişi ile beraber Katolik olmuşlardı. Bunların Katolikliğe geçişleri ile ilgili ruhani törenleri Katolik Ermeni Patrikhanesinde Hasun tarafından Aralık 1860'da gerçekleştirilmişti. Bulgarlar bu katılımdan önce Katolikliğe geçme hususunda Hasun'la makamında bir dizi görüşmelerde bulunmuşlardı. Onların öncelikli olarak üzerinde durdukları husus kendi idari özerkliklerini korumaları idi. Hasun ise bu konuda onlara yardım etmeye çok heveslenmiş ancak aklında bazı şüpheleri olduğundan Roma ile görüşmesi gerektiğini belirtmişti. Daha sonra Roma ile yaptığı görüşmelerin neticesinde bunların isteklerinin reddedilmemesi için Propaganda teşkilatından emir almıştı. Bulgarların Katolikliğe kabul edildiği bu ayinde papanın İstanbul'daki Latin vekili Brunoni de hazır bulundu. Ancak Bulgar Arşimandriti Makari'nin Katolik mezhebine geçmelerinde özellikle Hasun'un emeğine vurgu yapması onun Ermenilerin dışındaki diğer Katolik grupları üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.⁵⁴

9. Hasun'un İstanbul ve Kilikya Katogikosluğu Makamının Başına Getirilmesi

Hasun'un yukarıda belirtilen diplomatik ve barışçıl çabaları Osmanlı'yı memnun ederken Papalıkla yürüttüğü gizli faaliyetleri ise rahatsızlık meydana getirmekteydi. Osmanlı, Katolik Ermeni grupları arasındaki tartışmalara devletin hukukunun zedelenmemesi çerçevesinde bakarken Papalık ise evrensellik iddiasıyla kendi egemenliği zemininde olaylara yaklaşmaktaydı.⁵⁵ Papa IX. Pie, bu amaçla Haziran 1862 yılında Propaganda teşkilatının içerisinde Doğu Kiliseleri ile ilgilenecek olan özel bir komisyon kurdu. Komisyonun açılışında papanın mektubundaki "*Vatikan'ın sizden istediği tek şey Katolik inancına aykırı olacak hiçbir şeyin öğretilmemesidir.*" sözü vurgulandı. Bununla komisyonun amacının Doğu Kiliselerinin ayinlerini korumak olduğu belirtiliyordu. Komisyona bunun yanında birtakım misyonlar da yüklenmişti. Öncelikle, doğuda Hristiyanların birliğini

⁵² Çark, a.g.e., s. 164.

⁵³ *Takvim-i Vekayi*, 4 Recep 1276/17 Şubat 1860.

⁵⁴ Frazee, a.g.e., s. 244.

⁵⁵ S. Vailhe, "Uniat Armenian Archbispopric", *The Catholic Encyclopedia*, C IX, s. 293.

sağlayacak şekilde tavır sergileyecekti. Ayrıca, bu bölgedeki okul, kilise, manastır ve diğer kurumların durumları hakkında bilgi elde edecekti.⁵⁶

Yukarıda zikredildiği şekilde Papa IX. Pie'nin Hristiyan birliğinin sağlanması gibi amaçlarla 1860'lı yıllardan sonra yoğun bir çaba içerisine girmesinin birtakım nedenleri vardı. Bu nedenlerden biri teolojik, diğeri ise siyasi idi. Teolojik neden, Vatikan'ın inanç öğretileri doğrultusunda Doğulu Hristiyan geleneklerine kısmen saygı göstererek birlik sağlama düşüncesi idi. Siyasi neden ise Avrupa'daki Katolik ülkelerin kendisine karşı almış olduğu tavrıdan dolayı siyasi bir güç elde etme çabaları idi.⁵⁷ Bu iki önemli nedenle birlikte Papa IX. Pie'nin kişisel hırslarının da bu hususta etkili olduğu göz ardı edilemezdi.⁵⁸

1864 yılına gelindiğinde IX. Pie Katolik Kilisesi bünyesinde bir Konsil toplanması için çağrı yapmayı düşünüyordu. Papanın düşüncesine göre Batı Kilisesi ne kadar güçlenirse Doğu Kiliseleri ile -hatta Ortodoks Kilisesi ile bile- ilişkiler daha iyi olabilirdi.⁵⁹ Bu amaçla o, doğunun iki büyük şefi olan Paulo Brononi (İstanbul Katolik rahibi) ve Giuseppe Valerga (Kudüs patriği)'nin bu konudaki fikirlerini sordu. Onlar da Katolik Kilisesi dışındaki hiçbir piskoposun papanın görüşüne katılmayacağını belirttiler. Hasun ise papanın sadece doğunun patriklerine değil bütün piskoposlarına mektuplar gönderebileceğini belirterek farklı bir yorum getirdi. Ne tuhaftır ki olaylar bu minvalde giderken IX. Pie Doğu Kiliselerini otonomi yönetiminden çıkarmayı amaçlayan *Reversurus*'u (Değişiklik Nizamnamesi) 18 Temmuz 1867 tarihinde yayınladı. Nizamnamenin diğer cemaatlerde uygulanıp uygulanamayacağını anlamak için bunu öncelikle Hasun vasıtasıyla Katolik Ermeni cemaatinde denemeye kalkıştı.⁶⁰ İşte papa bu aşamadan sonra Doğu Katolik cemaatleri arasındaki ayrışmayı artık fiili olarak gerçekleştirecek tehlikeli bir adım atmıştı. Tabii olarak da bu ayrışmanın en büyük etkisi birçok farklı Katolik Ermeni grubunun bulunduğu İstanbul'daki cemaat arasında görülecekti.⁶¹

Papalığın *Reversurus*'u ilan etmesinden kısa süre önce Katolik Ermenileri ilgilendiren önemli bir gelişme daha olmuştu. O da İstanbul Katolik Ermeni Patrikhanesi ile Lübnan'da bulunan Kilikya Katogikosluğunun birleştirilmesi idi. Papa, Kilikya Katogikosunun başına buyruk tavırlarından rahatsız olduğundan uzun zamandır onu etkisizleştirmenin yollarını arıyordu. Yaşanan yeni gelişmeler Papalığa büyük bir fırsat verdi. Olay şu şekilde gelişmiştir: Kilikya Patriği Katogikos VIII. Krikor Pierre (1843-1866) özerklik idaresini korumakta kesin kararlı olduğundan 1860 yılında İstanbul Katolik Patrikliğinden tamamen ayrı

⁵⁶ Frazee, *a.g.e.*, s. 232.

⁵⁷ Frazee, *a.g.e.*, s. 232.

⁵⁸ *Basiret*, 1 Ramazan 1289/3 Kasım 1872.

⁵⁹ Frazee, *a.g.e.*, s. 232, Papa IX. Pie'nin doğudaki kiliseleri Batı kilisesi ile birleştirme ve aralarındaki ihtilafları gidermesi ile ilgili uğraşları İstanbul'da yayınlanan gazetelerde de yoğun gündem oluşturmuştur. bk. *Takvim-i Vekayi*, 8 Recep 1285/24 Ekim 1868.

⁶⁰ Frazee, *a.g.e.*, s. 233.

⁶¹ bk. Tuğlacı, *a.g.e.*, C I, s. 4.

olmak için Babiâli nezdine bir vekil göndermiş ve onun bu hareketi Papalık makamını hayli rahatsız etmişti.⁶² Olay bu şekilde gergin bir süreçte gelişirken Katogikos Krikor 1865 senesinde öldü. Kurallara göre, katogikosluk makamı boş olduğu zaman cemaat bir patrik kaymakamı seçer ve bu kaymakam, patriğin seçilmesine memur olan meclise başkanlık ederdi. Patrik kaymakamlığına seçilen Serup Favityan, Katogikos Pierre'nin halefini seçmek için bütün başpiskoposları Lübnan'da bulunan meclise davet etti. Fakat Papalık makamı meseleye müdahale ederek başpiskoposlara başka bir emre kadar oy vermemelerini tebliğ etti. Serup Favityan patrik kaymakamlığından azledilerek yerine Propaganda (kolejli) öğrencilerinden Malkon Mazaryan atandı. Katogikosu seçmekle görevli olan piskoposların sayısı da on ikiden beşe indirildi. Bu minvalde gelişen olaylardan sonra 2 Eylül 1866 tarihinde Başpiskopos Hasun, Kilikya Patrikliğine seçildi.⁶³ Seçimden sonra Hasun kendisini Babiâli tarafından tasdik ettirmeksizin papanın duasını alma bahanesiyle Roma'ya gitti. Patrik, seçim usulüne aykırı olarak Katolik Ermeni Kilisesinin daha önce sahip olduğu hukuk ve imtiyazları papaya teslim etti. Papa da onu patrik olarak atadı.⁶⁴

Hasun patriklik sıfatıyla birlikte Reversurus nizamnamesinin hükümlerini cemaati arasında uygulayabilmek için uygun ortam oluşturmaya başladı. Onun İstanbul ve Vatikan'da nabız yoklama şeklinde devam eden çabalarına Katolik Ermeniler ilk başta çok sert tepki vermediler. Ancak İstanbul'daki Patrikhane meclisinde Reversurus'un şartlarına uyulması gerektiğini kesin bir dille ifade ettiğinde ipler kopmaya başladı. Çok geçmeden cemaat mensupları onun başına buyruk girişimlerine çok sert tepki verdiler. Hasun muhaliflerine göre Reversurus nizamnamesinin hükümleri kabul edilirse Katolik halktan herhangi biri ne seçime katılabilir ne de bir söz sahibi olabilirdi. Ayrıca piskoposluk bölgelerine atamalar ise ancak iki şekilde yapılabilirdi. Bunlardan biri Propaganda tarafından yapılacak doğrudan bir atama şekli; diğeri ise Katolik Ermeni Piskoposların oluşturduğu meclisin üç aday belirlemesi şekliydi. Papa da bu üç adaydan birini kendi kriterlerine göre seçebilirdi.⁶⁵

10. Hasun'un Muhalif Katoliklerle İpleri Koparması

Papalığın ve Hasun'un Reversurus'tan geri adım atmaması üzerine gruplaşmalar daha da keskinleşti ve olaylar tekrar dini polemiklere dönüşmeye başladı. Muhaliflerden özellikle Antonyan grubundan olanlar Papalığın genelgesinin kabul edilemez olduğunu söylüyorlar ve kendilerini şöyle savunuyorlardı: *"Biz Doğu Ermeni Katolik Kilisesinin sadık bir üyesi olmanın yanında aynı zamanda Aydınlatıcı Aziz Krikor'a kendimizi adanmış*

⁶² Engelhardt, *a.g.e.*, s. 283.

⁶³ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 283.

⁶⁴ BOA, HR. TO., 455/4; Frazee, *a.g.e.*, s. 265; John Whooley, "The Armenian Catholic Church: a study in history and ecclesiology", Heythrop Journal, Volume 45, Issue, 4, Oxford Publishing, UK, 2004, s. 419; Donald Attwater, Catholic Eastern Church, s. 206.

⁶⁵ Frazee, *a.g.e.*, s. 265-266.

kişileriz. Bizler kiliselerimizin âdetlerini, ayrıcalıklarını ve atalarımızdan beri gelen bozulmamış haklarımızı kullanmak istiyoruz.”⁶⁶

Papalığa göre muhalif Katoliklerin yukarıdaki eleştirilerin haklı bir tarafı yoktu. Papa IX. Pie, “Eğer Papa evrensel kilisenin lideri olarak Katolik kilisesinin yönetimi ile ilgili düzenlemelerde bir karar veremeyecekse onun otoritesi nerede kalacaktı.”⁶⁷ diyerek bir anlamda her bir Katolik ferdin tüm yönüyle Papalık makamına itaat etmesi gerektiğini ima ediyordu.

Muhalif grubun geri adım atmaması üzerine Papalık bu defa aforoz kozunu kullandı ve 1870 yılının sonuna doğru rahip sınıfından kırk kişinin Vatikan’a ve Patrik Hasun’a karşı geldiği iddiasıyla Katolik inancından çıktığını duyurdu. Rahip sınıfının dışındakilerden de birçok kişiyi aforoz etmişti ancak bunların kaç kişi olduğu belli değildi. Antakya Başpiskoposu Kazancıyan, Kıbrıs Piskoposu Gasparyan, Diyarbakır Piskoposu Bahtıyryan ve Amasya Piskoposu İgnatus Kalıpcayan aforoz edilen yüksek rütbeli ruhani liderlerdendi. Papa bunun yanında ayrıca 17 Antonyan’ı, 20 Mihitarist’i ve Bizmar’daki 5 keşiş ve on papazı da kınadı.⁶⁸

Papalığın bu tavırları nedeniyle Katolik Ermeniler artık aynı kilisede ibadet edemez hâle geldiler. Bu durum doğal olarak Osmanlı vilayetlerinde özellikle de İstanbul’da şehir asayişini tehdit etti. Hemen her gün Beyoğlu, Galata ve Kumkapı civarlarındaki kiliselerde arbeye yaşanmaya başladı. Gelişmeler Osmanlı Hükümeti’nin müdahale etme sürecini beraberinde getiriyordu.⁶⁹ Ancak hükümet ilk başlarda ne yapacağını kestiremiyordu. Çünkü tartışmaların gayrimüslim bir cemaatin iç meselesi olma şüpheleri vardı. Hükümet zamanla şüphelerinden arındı ve gelişmelerin Osmanlı’nın kamu düzenine zarar verdiği kanısına vardı. Dolayısıyla Reversurus nizamnamesine karşı tavır aldı ve bu nizamnamenin kabul edilemez olduğunu belirtti.⁷⁰ Ancak Papalık ile de ilişkiler tam olarak kesilmedi. Bu amaçla Papalığın İstanbul vekili Poleyim ile bir dizi görüşmeler yapıldı. Papalık yetkilileriyle yapılan görüşmeler tartışmaları bitirmek bir yana daha da alevlendirdi. Özellikle Poleyim Papalık muhalifi Katoliklere *imanname* isminde bir belge göndermiş ve yaptıklarından pişman olduklarını belirten bu belgeyi imzalamalarını istemişti. İmanname belgesini kabul etmezlerse *rafizi* olacaklarını belirtmişlerdi. Muhalifler ise rafizilik suçunun çok kötü bir isnat olduğunu belirterek kendilerinin yaklaşık altı ay önce açıklamış oldukları *ilannameyi* gündeme getirdiler. İlannameleri şu maddeleri içeriyordu.

- Ayrılmaları Katolik mezhebine aykırı değildir.
- Şark kiliselerine ait olan hüküm ve nizamlar korunacaktır.
- Hasun’u tanımayacaklardır.⁷¹

⁶⁶ Frazee, *a.g.e.*, s. 267.

⁶⁷ Frazee, *a.g.e.*, s. 267.

⁶⁸ Frazee, *a.g.e.*, s. 267.

⁶⁹ BOA, Y. EE., 91/9.

⁷⁰ BOA, İ. MMS., 39/1632.

⁷¹ Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 34.

11. Osmanlı'nın Hasun'u Görevinden Azletmesi

Papalık yetkilileriyle yapılan görüşmelerde olumlu bir netice alınmamasıyla birlikte Osmanlı Hükûmeti de kalıcı adımlar atma zorunluluğunu kendinde hissetti. Her ne kadar Papalıkla ilişkiler gerginleştirilmek istenmiyor ise de yapılanları kabul etmek de mümkün değildi. Üstelik Papalık geçen süreçte Reversurus belgesinden pek geri adım atıyor da gözüküyordu.⁷² Papalık istediklerini Hasun eliyle yürütmeye çalıştığından gruplaşmalarda *Hasunist* ve *Antihasunist* isimleriyle anılmaya başlandı. Osmanlı Hükûmeti bir nebze rahatlama olur inancıyla sorunların odağına oturmuş olan Hasun'u şu ifadelerle görevinden azletti:

*"Osmanlı Devleti'nin hukukuna ve Şark Katolik Kilisesinin imtiyazlarına aykırı hareket ettiğinden dolayı 27 Eylül 1867 tarihinde kendisine patriklik makamı verilen Hasun Efendi görevinden azledilmiştir. Patrikliğin usul ve şartları gereğince yeni bir patrik seçmeleri için de Katolik cemaatine gerekli izin verilmiştir."*⁷³

Hasun'un azledilişi neticesinde onun taraftarları ve Papalık büyük hayal kırıklığı yaşadı. Hatta Papalık sorunun çözümü için Kardinal Franki'yi *fevkalade sefir* unvanıyla İstanbul'a gönderdi. Ancak Franki'nin çabaları da bir netice vermedi.⁷⁴

Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren esas konu Hasun'un azledilişiyle birlikte Katolik Ermenilerin başsız kalmasıydı. Bunun için acil olarak patrik seçilmesi için gruplara yazılar gönderildi. Ancak her bir grup kendi adamlarından bir kişiyi patrik olarak seçmeye çalıştığından hükûmet bu çabalara karşı çıktı. Galatasaray Lisesinde Divan Beylikçisi'nin nezaretinde bir seçim yapılacağı belirtildi. Geniş katımlı bir seçim olması için İstanbul'un birçok bölgesinde ilanlar asıldı. Ancak seçim günü geldiğinde Papa taraftarları fazla katılım göstermediler. Neticede çoğunluğun oyunu alan Diyarbakır Piskoposu Küpeliyan yeni patrik oldu. Ancak Küpeliyan Papalık muhalifi olan kanattandı.⁷⁵

Papalık makamı ve Fransa, Hasun'un görevden alınmasına ve Küpeliyan'ın yeni patrik olarak seçilmesine itiraz ettiler. Ancak Osmanlı Hükûmeti Papalığın itirazlarını dikkate almadı. Çünkü gereken bütün iyi niyet ortaya konulmuş ancak bir netice alnamamıştı. Ayrıca papa taraftarlarını destekleyen Fransa'nın Almanya karşısında aldığı yenilgi Osmanlı'nın elini güçlendirmişti. Almanya her seferinde Papalık muhaliflerini destekliyor ve Papalığa ödün verilmemesi için Osmanlı'ya telkinlerde bulunuyordu.⁷⁶ Rusya da Sadrazam Mahmut Nedim Paşa aracılığıyla Hasun taraftarlarına ödün verilmemesi yönünde görüş belirtiyordu. Bu yönüyle Papalığa ödün verilmemesinde dış konjonktürün

⁷² *Basiret*, 15 Zilhicce 1287/7 Mart 1871.

⁷³ BOA, İ. MMS., 39/1632.

⁷⁴ BOA, HR. TO., 455/4, 1. varak.

⁷⁵ Türkan, İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri, s. 338.

⁷⁶ *Time*, February 15, 1874/ 15 Şubat 1874.

de büyük etkisi olmuştu.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uğraştığı mesele sadece Katolik Ermenilerin ihtilafları değildi. Rum ve Bulgarlar arasında meydana gelen kilise tartışmaları da devletin başını iyice ağrıtyordu. Bu durumu Theodor Kasab, sahibi olduğu Diyojen dergisinde mizahi üslubuyla şu şekilde yorumlamıştır: "Bu sene mesele çoğaldı. Tesadüf edenin vay hâline! Ben söyleyeyim siz parmaklarınızla sayınız. Birincisi Şark meselesi, ikincisi Bulgar meselesi, üçüncüsü de Hasun Efendi meselesi..."⁷⁸

12. Hasun'un İstanbul'dan Gitmemekteki Israrı ve Osmanlı'nın Kararlı Tutumu

Sultan Abdülaziz'in iradesiyle Hasun görevinden azledildikten sonra kendisine İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağı belirtilmiş ve geçici bir süre başka bir mahalle gitmesi istenmişti.⁷⁹ Ancak bu karara rağmen o, İstanbul'da kalmaya devam etti ve hükümet tarafından atılan her adıma engel oldu. Bu nedenle de olumlu bir netice alınamadı.⁸⁰ Kardinal Franki Katolik Ermeni meselesini görüşmek için Roma'daki Osmanlı elçisinin yanına gittiğinde elçi Hasunla ilgili ona şikâyetinde bulundu. Hasun'un Dersaadet'te olduğu zaman zarfında cemaat arasındaki tartışmaları körüklediğini, bu nedenle de hükümetin attığı adımlardan olumlu bir netice alınmadığını söyledi. Elçi ayrıca, onun Dersaadet'ten uzaklaştırılmasının ve papa tarafından kardinallik rütbesi verilmesinin çözüm yolunda önemli bir adım olacağını belirtti.⁸¹

Elçi yukarıdaki önerileri getirmenin yanında devletin kararlı bir tutum sergileyeceği imasında da bulundu. Eğer Hasun'un İstanbul'dan çıkarılması ile ilgili Papalık tarafından gözle görülür bir adım atılmazsa Osmanlı tek taraflı olarak gereken tedbirleri alacaktı. İşin ciddiyetinin nerelere varacağı ise şimdilik meçhuldü.⁸²

Osmanlı elçisinin bu sözleri karşısında Franki ise Hasun'un İstanbul'dan uzaklaştırılmasının zorunluluğunu kendilerinin de kabul ettiklerini ancak bunun gerçekleşmesi için Osmanlı'nın bir takım adımlar atması gerektiğini söyledi. Bunun en başında geleni ise cemaatin iki grubuna da ayrı ayrı patrik atanmasıydı. Bu şekilde Hasun'a kardinallik rütbesi

⁷⁷ BOA, Y. EE., 24/64; Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9, s. 61.

⁷⁸ *Diyojen*, 10 Rebiülevvel 1288/30 Mayıs 1871.

⁷⁹ BOA, İ. MMS., 41/1665.

⁸⁰ BOA, HR. SYS., 1765/33, 7. varak. Hasun'un uzun müddet İstanbul'da kalması muhaliflerin aşırı tepkisini çekmiştir. Hasun hakkında kimi zaman hakaret ve küfre varan derecede sözler sarf ettiklerine dair hükümete şikâyetinde bulunulmuştur. Onlar da savunmaya geçip hükümete verdikleri arzuhâllerinde Hasun'a sövmediklerine dair arzuhâl takdim etmişlerdir. bk. *Diyojen dergisi*, 25 Mayıs 1871.

⁸¹ Türkan, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar", *Basılmamış Doktora Tezi*, Konya, 2011, s. 216.

⁸² BOA, HR. SYS., 1765/36, 6. varak; 1786/25.

verilebilir ve onun İstanbul'dan uzaklaştırılması çok kolay bir hâle gelebilirdi.⁸³

Osmanlı Hükûmeti ise iki ayrı patrik atama işine sıcak bakmadığından Franki'nin istekleri uygun görülmedi ve Papalığın bu meseleyi sürüncemede bırakmak istediği kanaatine varıldı. Papalığın çözüme yanaşmamasından dolayı tek taraflı karar alındı⁸⁴ ve Hasun'a şu yazı gönderilerek İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağı belirtildi. *"Bundan önce padişah iradesi ile memur olarak atandığınız Katolik Patrikliğinden daha önce ayrılmanız söz konusu olmuştur. Bu ayrılığın sebebi herkese malum olduğundan tekrar izah etmeye lüzum yoktur. Katolik milleti arasındaki düşmanlık sizin inadinız sebebiyle uzamıştır. Hukukla alakalı olan bu zıtlık şimdi asayişe de sirayet etmektedir. Devletin istediği huzur ve iki tarafın uyuşması sizin zatınız sebebiyle yerine gelmemektedir. Bu duruma kayıtsız kalınmayacağından Osmanlı Devleti'nde ikametinize devam edemeyeceğinizi üzüntüyle ifade ederiz."*⁸⁵

Tüm uyarılara rağmen Hasun dört beş ay kadar daha İstanbul'da kaldı. O, bu dönemde muhaliflerle olan mücadelesinde Roma ve Fransa'nın yardımının yanında basının gücünden de faydalanmaya çalışıyordu. Hatta bu amaçla sırf kendi düşüncelerini yansıtmaya için Saday-ı Hakikat isimli gazetenin kurulmasına yardımcı olmuştu. Ayrıca gazetenin yazarlarına yaptıkları propaganda karşılığında yüksek ücret vermeyi taahhüt etmişti. Ancak bir süre sonra gazetenin yazarları Hasun'un fikrini yaygınlaştırıp hükûmete ve diğer gruba karşı bir üstünlük sağlayamadığından dolayı suçlandılar ve ücretleri kesildi. Bundan dolayı da yazarlar ticaret mahkemesine başvurarak Hasun tarafından kendilerine vaad edilen taahhütlerin yerine getirilmesini istediler.⁸⁶

Hükûmet tarafından yapılan baskıların da etkisiyle Hasun hem Roma'nın ona daha fazla yardım edememesi hem de Fransa'dan umduğu desteği bulamaması nedeniyle Roma'ya gideceğini bildirdi. Yolculukla ilgili olarak hükûmete gönderdiği yazısında kendi haklılığını şu şekilde savunmaya devam etti: Cemaatin içerisindeki tartışmalara neden olan kişi kendisi değildi. Yaptığı tek şey muhalifleri Katolik mezhebinin ruhani kurallarına uymasını istemesiydi. Yaşanan tüm problemler de kendine muhalif olanların gayrimeşru isteklerine cevap vermemesinden kaynaklanmaktaydı. Otuz senelik ruhani memurluğu süresince Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden hiç ayrılmamıştı.⁸⁷

Hasun hükûmete gönderdiği yazısıyla birlikte Roma'ya gitmeden iki gün önce İstanbul'un Büyükdere semtindeki bir evde bazı taraftarlarıyla toplantı yaptı ve onlara kendisi gittikten sonra da muhaliflere ödün

⁸³ *Ceride-i Havadis*, 20 Rebiülevvel 1288.

⁸⁴ BOA, HR. SYS., 1786/25.

⁸⁵ BOA, HR. SYS., 1765/35.

⁸⁶ *Ceride-i Havadis*, 22 Muharrem 1289/1 Nisan 1872.

⁸⁷ BOA, HR. SYS., 1765/17, 2. varak.

vermemelerini istedi.⁸⁸ Çok zaman geçmeden de Triyeste yoluyla Viyana'ya ve oradan da Roma'ya gitti.⁸⁹

13. Hasun'un Tekrar Patriklik Makamına Oturması

Osmanlı Devleti'nin Katolik Ermeniler için yaptığı iyi niyetli düzenlemelere rağmen sorunlar yine bitmedi. Hükümet bu yüzden Vatikan'a gayri resmi sıfatla yeniden memurlar göndererek Papalıkla tekrar iletişime geçti. Papalık makamının bu defa Reversurus Nizamnamesi'nden yumuşama sinyalleri vermesi ilişkileri olumlu etkiledi.⁹⁰ Özellikle IX. Pie'nin vefat edip yerine Doğu Katolik kiliseleri hakkında daha ılımlı görüşleri olan XIII. Leon (1878-1903)'un Papalığa gelmesi bu havayı daha da yumuşattı.⁹¹ Bu sürece 1877-1878 yılında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) da itici bir etki yaptı. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında yenilgiye uğrayıp büyük bir nüfuz kaybına uğraması Balkanlar'da bir milyona yakın Katolik nüfusu olan papayı da endişelendiriyordu. Neticede Papalık ile Osmanlı Devleti bu tehlikeye karşı kimi zaman ortak çalışmalar yapma noktasına geldiler.⁹²

Katolik Ermeni cemaati içerisinde cereyan eden tartışmalar 1879 yılına gelindiğinde çok değişik bir sürece girdi. Yıllardan beri papaya ve Hasun'a karşı mücadele veren Patrik Küpeliyan, yaptıklarından pişman olduğunu söyleyerek affedilmesi için Vatikan'a gitti.⁹³ Bununla birlikte kendi grubu olan Küpeliyanların da papadan özür dilemeleri gerektiğini söyledi. Ancak çağrısına bir karşılık bulamadı. Eski taraftarları, Küpeliyan'ın daha önce savunduğu haklardan vazgeçmesinin kendilerini bağlamadığını belirttiler.⁹⁴ Bu durum Osmanlı Devleti'ni de yeni bir zorlu sürecin içerisine çekti. Küpeliyan istifa ettiğine göre yeni patrik kim olacaktı. Papalık eski sert tutumundan vazgeçmiş ve Osmanlı'nın hukuku doğrultusunda davranmaya başlamış görüntüsü veriyordu.⁹⁵ Ayrıca Papalık taraftarlarının sayısı da haylice çoktu. Bunun da ötesinde muhaliflerin lideri olan Patrik Küpeliyan da Papalık saflarına geçmişti. Tüm bu gelişmeleri göz önüne alan hükümet üyeleri Babıâli'de uzun soluklu müzakerelere başladı. Öyle bir karar alınmalıydı ki eski hatalar tekrar edilmemeliydi. Çünkü Osmanlı Devleti daha önce Girit Hadisesi ile uğraştığından Reversurus'un içeriğinden tam haberdar olamamış ve başına büyük sıkıntılar almıştı. İşte bu kaygılar içerisinde Babıâli'de yapılan müzakereler sonucunda 1879 yılında Hasun'un patrikliği uygun görüldü, muhaliflere ise işlerini görmeleri için ayrı bir meclis tayin edildi. Ancak gelenen sürece bakıldığında

⁸⁸ *Basiret*, 14 Cemaziyelevvel 1289/20 Temmuz 1872.

⁸⁹ *Basiret*, 16 Cemaziyelevvel 1289/22 Temmuz 1872.

⁹⁰ *Sabah*, 29 Rebiülahir 1293/24 Mayıs 1876.

⁹¹ Bekir Zakir Çoban, *Geçmişten Günümüze Papalık*, s. 184.

⁹² BOA, Y. EE., 91/9.

⁹³ BOA, Y.A. RES., 2/35; Şark, 9 Zilkade 1296/25 Ekim 1879.

⁹⁴ BOA, İ. DH., 785/63775-04.

⁹⁵ BOA, Gayrimüslim Cemaat Defteri, nr. 13, s. 3.

yedi sene önce muhaliflerin lehine gelişen olumlu hava bu defa Hasun taraftarlarına geçti.⁹⁶

14. Hasun'un Kardinal Olması ve Roma'da Ölümü

Hasun'a kardinallik verilmesi söylentisi 1870'li yıllarda çok defa gündeme gelmişti. Söylentiler hem İstanbul hem de Roma basınında büyük yer tutmuştu. Hatta muhalifler Sadarete verdikleri arizalarında Hasun'a kardinallik rütbesi verilmesinin papanın kendilerini rencide etme niyetinden kaynaklandığını belirtmişlerdi.⁹⁷ Ancak o zaman diliminde Osmanlı Devleti'nin yetkilileri muhalifler gibi düşünmüyor hatta Hasun'a kardinallik rütbesi verilmesinin devletin menfaatlerine uygun olacağı kanısını taşıyorlardı. Yetkililere göre onun kardinal olması İstanbul'dan uzaklaşmasına bir bahane teşkil edecek, bu da Katolik meselesinde devletin elini güçlendirecekti. Hatta konu ile ilgili olarak devlet yetkilileri Franki ile birkaç defa da görüşmüşlerdi.⁹⁸ Ancak gelişen süreçte Hasun'a kardinallik rütbesi verilmemişti.

Hasun 1879 yılında patrik olduktan kısa bir süre sonra (yaklaşık beş ay) patriklikten ayrıldığına dair papaya istifasını verdi. Kardinal Antonelli 1 Ekim 1880 tarihinde papanın konu ile ilgili olan mektubunu Hariciye Nezaretine iletti.⁹⁹ Mektup padişaha ulaştığında Sultan II. Abdülhamit çok kızdı. Çünkü devlet bir taraftan muhalifleri sakinleştirip Hasun'a patriklik rütbesi verirken o, padişaha hiçbir şey sormadan Roma'ya gidip papadan kardinallik rütbesini elde etmişti. Bu durum hem padişaha saygısızlık hem de Osmanlı'nın hukukuna ters bir durumdu. Bu nedenle padişah usulsüz bir şekilde yapılan bu yanlışlığın düzeltilmesini Papalıktan istedi.

Sultan Abdülhamit'in tepkisinden sonra Hasun Adliye ve Mezahip Nezaretine 23 Kasım 1880 tarihinde bir telgraf çekti. Telgrafında 45 seneden beri ruhani hizmette görev aldığını ve bunun on üç senesinin Katolik Ermeni Patrikliğinde geçtiğini söyledi. Sıhhati elvermediğinden ruhani memurluktan istifasının kabul edilmesini istedi. Hasun bir gün sonra gönderdiği diğer telgrafında ise papanın istifasını kabul etmişse de bunu gerek hükümete gerekse millete arz etmeden önce halefinin memuriyetini kolaylaştırmak arzusunda bulunduğunu ve bundan dolayı istifasının tebliğinin bu güne kadar geciktiğini belirtti.¹⁰⁰

Aslında Hasun'un yaptığı bu tür tavırlar nedeniyle 13 seneden beri iki cemaat arasında kavgalar eksik olmamış ve Osmanlı Devleti de kendi hukukunu çiğnediğinden dolayı Hasun'a karşı çıkmıştı. Hasun 1866 yılında da patriklik beratını almadan önce Roma'ya papanın yanına gittiğinde de aynı hukuk ihlaline sebep olmuştu. II. Abdülhamit Hasun'un yaptığı davranışın kabul edilebilir olmadığını belirtti. Çünkü patriklik beratı

⁹⁶ Türkan, İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri, s. 338.

⁹⁷ *Basiret*, 9 Zilkade 1286/10 Şubat 1870.

⁹⁸ BOA, HR. SYS., 1769/44/45/46/47.

⁹⁹ BOA, HR. SYS., 1769/50.

¹⁰⁰ BOA, HR. TO., 557/87.

padişah iradesiyle verilmekte ve beratın içerisinde bu durum açıkça zikredilmekteydi.¹⁰¹

Padişahın bu kararlılığı karşısında gelişmeler Roma'dan alınan haberlerle birlikte Meclis-i Vükelada enine boyuna tartışıldı. Hükümet, Hasun Efendi'nin bu tarz hareketini hoş karşılamadığını belirtti. Aslında Babîali kardinallik rütbesini almış olan Hasun Efendi'nin patriklik görevini sürdürme taraftarı değildi. Hatta bu durumda patrikliğinin devam etmesini genel kaidelere ve devletin çıkarlarına da uygun bulmamaktaydı. Fakat Hasun Efendi prosedüre aykırı hareket etmişti. İstifasının papa tarafından kabulü netice itibariyle ruhani bir meseleydi. Ancak sahip bulunduğu Katolik Ermeni Patrikliği ve Kilikya katogikosu unvanlarından vazgeçmesi ancak padişahın izniyle mümkün olabilecekti. Dolayısıyla konuyu görüşen Osmanlı Hükümeti bütün bu hususların Hasun Efendi'ye hatırlatılmasına eğer istifa edecekse bunun için padişahın iznini almasının gerektiğinin bildirilmesine karar verdi.¹⁰²

Babîali'nin takınmış olduğu tavır aslında Osmanlı Devleti'nin hukukunun muhafazası konusunda duyulan hassasiyetin bir göstergesiydi. Nitekim Hasun Efendi bu gerçekle karşı karşıya kalınca istifasının kabul edilmesi için padişahın iznini almaya yönelik bir dilekçeyi İstanbul'a gönderdi. Dilekçesinde kardinallik makamına getirildiğinden patriklik ile meşgul olamayacağını beyan ediyor ve görevinden alınmasını isteyip af diliyordu.¹⁰³ Hasun Efendi'nin bu şekilde prosedürü yerine getirmesi ve Osmanlı hukukuna uygun hareket etmesi ile istifası kabul edildi.¹⁰⁴ İstifasının kabulü üzerine Hasun Efendi Adliye ve Mezahip Nezaretine telgraf çekerek teşekkürlerini beyan etti.¹⁰⁵

Papa, yapılan işin Osmanlı Hükümeti tarafından beklemediği bir tepkiye neden olmasından dolayı özel görevli olarak Kardinal Vanotelli'yi padişaha mektup takdim etmesi için gönderdi. Vanotelli mektubu bizzat padişaha takdim etmek isteyip onunla özel görüşme yapmayı arzuladı. Fransa elçisinden bu konuda aracılık yapmasını istedi. Papa yazdığı mektubunda Hasun'u kardinalliğe terfi edeceklerinden patriklik hizmetinden çekildiğini, Hasun'un övülecek hasletleri olan bir kişi olduğundan bu terfiyi hak ettiğini belirtiyordu.

Papanın mektubunda Hasun'un kardinalliğe terfi edilmesinin bir başka sebebi daha zikredilmişti. Papaya göre Hasun, Doğu Katoliklerinin bir anlamda temsilcisi makamında olduğundan onun kardinalliği ile Doğu

¹⁰¹ Türkan, Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri, s. 293.

¹⁰² BOA, Y. A. RES., 8/42; Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 186.

¹⁰³ Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁰⁴ BOA, Y. A. RES., 10/55; Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 187.

¹⁰⁵ BOA, Y. A. HUS., 167/108, 13 Haziran 1881. Teşekkürün metni şöyledir: "İstifayı daiyanemin ba iradei seniyye kabul buyrulduğuna dair olan telgrafname-i nezaretpenahileri vasıl oldu. Zati meali simat cihanbaniye olan ubudiyet ve sadakatimin hakıpayı âli cenab-ı zilluliyeye arzını istirham ile beyanı teşekkürü müsaraaat eylerim."

halkları Vatikan'daki yönetime ortak olacaklardı.¹⁰⁶ Papanın vurguladığı üzere gerçekten de Bessarion'dan sonra Doğu Katoliklerinden ilk kardinal olan kişi Hasun'du.¹⁰⁷ 1880 yılında Kardinal olan Hasun 4 yıl gibi kısa bir görev yaptıktan sonra 1884 yılında Roma'da öldü ve oraya gömüldü.

Sonuç

Hasun Efendi, 19. yüzyılda Osmanlı'da adından en söz ettiren patriklerden biri oldu. Kimi zaman onun şahsında odaklanan tartışmalar Katolik Ermeniler içerisinde Hasunist-Antihasunist gruplaşmalarına sebebiyet verdi. Gruplaşmalar Osmanlı Devleti'nin başını da çok ağrıttı. Devlet bu yüzden Papalık politikalarına yakın duran Hasun'u görevinden uzaklaştırmak zorunda kalmıştı. Yaşanan tüm bu olumsuzluklarla birlikte Osmanlı'nın Hasun'la güzel ilişkileri de olmuştu. Kendisine birinci rütbeden Mecidi nişanı verilerek devlet tarafından onure edilmişti. Hasun'un Doğulu Katolikler üzerinde olduğu kadar Balkanlar'da yaşayan Katolikler üzerinde de büyük nüfuzu vardı. Osmanlı, onun nüfuzundan büyük oranda istifade etmişti. Onun gayretleri sonucu Balkanlar'daki Katolikler Ortodoksların zıttına Rusya'nın Panislawizm politikasına destek vermediler. Bosna'da meydana gelen isyanın bastırılmasında da Hasun'un büyük katkısı olmuştu. Şüphesiz onun en önemli özelliklerinden biri de Kardinalliğe terfi etmesiydi. Doğu Hristiyanları içerisinde çok az kişinin elde ettiği bu makama Hasun'un getirilişi hiç şüphesiz onun Osmanlı Katolikleri üzerinde bıraktığı etkinin bir sonucuydu. İşte önce patrik daha sonra Kardinal olan Hasun'un görev yılları çok renkli ancak karmaşık ve birbirine zıt tutumların sergilendiği bir dönem oldu.

Sonuç olarak Hasun'la ilgili üç hususta bir değerlendirmede bulunulabilir. İlk olarak onun Balkanlar ve Doğulu Katolikler nezdindeki gücü Osmanlı'nın çoğu zaman elini kolaylaştırmıştır. Ancak Papalığın Doğu Hristiyanları ile ilgili olarak Hasun'la yürüttüğü faaliyetlere devletin ilk anda cemaat içi problemler nazarıyla bakması daha sonradan birçok problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her şeye rağmen devlet, geç kalmış olsa da hukuksal haklarını korumak için Katolik meselesini bir iç mesele olarak algılamış ve Papalığın girişimlerine sıcak bakmamıştır. Ancak uluslar arası gelişmeler devletin bu kararlı duruşunu olumlu ya da olumsuz yönde etkilemiştir.

Hasun Efendi örneği, yabancı bir gücün Osmanlı vatandaşına müdahalesinin ne şekilde sonuçlar doğurduğunu ortaya koyması açısından günümüz için de önemli ipuçlarını barındırmaktadır. Bu nedenle günümüzdeki gayrimüslim vatandaşlarla ilgili yapılacak düzenlemelerde geçmişteki olumlu ya da olumsuz örneklerin gözden geçirilmesi çalışmalara hem büyük kolaylık sağlayacak hem de daha objektif bir bakış açısı getirecektir.

¹⁰⁶ BOA, İ. HR., 283/17552-1.

¹⁰⁷ Frazee, *a.g.e.*, s. 269.

Kaynaklar

Arşiv Belge ve Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Gazete ve Dergiler

Basiret; Ceride-i Havadis; Diyojen; Levant Heralı; Sabah; Şark; Takvim-i Vekayi; Time.

Kütüphane Nadir Eserler

Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 1591.

Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 140.

Millet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 281.9

Kitap ve Makaleler

ATTWATER, D., 1937, *Catholic Eastern Church*, The Bruce Publishing Company Milwaukee, London

AYDIN, M., 2004, "Katolik Misyonerliğin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul

BESNARD, A. M., 1995, "Katolik Mezhebi", *Din Fenomeni*, çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya

BOZKURT, G., 1996, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara

ÇARK, G., 2006, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul

ÇOBAN, B. Z., 2009, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan Yayınları, İstanbul

ENGELHARDT, 1999, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşat, Kaknüs Yayınları, İstanbul

ENGİN, V., 2007, *Kurtlar Sofrasında Osmanlı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul

FRAZEE, C. A., 1983, *Catholics and Sultans*, Cambridge University Press, Newyork

SHAHAN, T. J., 1907, "Greek-Orthodox Church And Non-Uniat Armenians", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Herbermann, Charles G., C I, Robert Appleton Company, Newyork, 1639-1641.

SOYKUT, M., 2007, *Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

TCHOLAKIAN, Mgr. H., 1998, *J. L'eglise Armenienne Catholique En Turquie*, Ohan Matbaacılık, İstanbul

TÜRKAN, A., 2011, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dinî ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar", Doktora Tezi,

TÜRKAN, A., 2012, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Sorunları ve Papalığın Müdahaleleri", *History Studies: International Journal of History*, Volume 4, s. 317-341

TÜRKAN, A., 2012, *Doğu Hristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul

VAİLHE, S., 1910, "Uniat Armenian Arcbispopric", *The Catholic Encyclopedia*, ed. Herbermann, Charles G., C IX, Robert Appleton Company, Newyork, s. 293-305

WHOOLEY, J., 2004, "The Armenian Catholic Church: a study in history and ecclesiology", *Heythrop Journal*, Volume 45, Issue, 4, Oxford Puslishing, UK, s. 419-440

Elektronik kaynaklar:

http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=2319, erişim tarihi, 23 Nisan 2009

www.fiu.edu/mirandas/1880.htm, erişim tarihi, 17 Şubat 2008.